بسم الله الرحمٰن الرحيم

اللّٰهم أرنا الحق حقاً وارزقنا اتباعه وأرنا الباطل باطلاً وارزقنا اجتنابه

د حضرت جامع الشریعت والطریقت جناب میاں گل د تنگی علاقه هشنغر
په نوم مبارک په باب د اثبات د اشاره بالسّبّابه کښی یو مکتوب او د هغه خط
علمی او تحقیقی جواب

مسمّٰی به

الاجوبة المنيفة

لحطّ الاشارة في مذهب الامام ابي حنيفة رحمه الله تعالى

من تالیفات

مولانا الحاج شائستہ گل رحمہ اللہ تعالیٰ

باهتمام

حضرت علامہ مفتی سیّد احمد علی شاہ دامت برکاتہم العالیہ

ناشر

جامعہ امام ربّانی مجدّد الف ثانی رحمۃ اللہ علیہ

فقیہ کالونی، اورنگی ٹاؤن، کراچی ۴۱

خط دکوهات دارے

وفی المحیط انہا سنۃ یرفعہا عند النفی ویضعہا عند الاثبات وھو قول
ابی حنیفۃ ومحمد وکثرت بہ الآثار والاخبار فالعمل بہ اولی اھ فھو صریح فی ان
المفتی بہ ھو الاشارۃ بالمسبحۃ مع عقد الاصابع علی الکیفیۃ المذکورۃ لامع بسطہا
فانہ لا اشارۃ مع البسط عندنا ولذا قال فی منیۃ المصلی فان اشار یعقد الخنصر والبنصر
ویحلق الوسطی بالابہام ویقیم السبابۃ وقال فی شرحہا الصغیر وھل یشیر عند
الشہادۃ عندنا فیہ اختلاف وصحح فی الخلاصۃ والبزازیۃ انہ لایشیر وصحح فی
شرح الہدایۃ انہ یشیر وکذا فی الملتقط وغیرہ وصفتہا ان یحلق من یدہ
الیمنی عند الشہادۃ الابہام والوسطی ویقبض البنصر والخنصر ویشیر بالمسبحۃ
او یعقد ثلاثۃ وخمسین بان یقبض الوسطی والبنصر والخنصر ویضع راس ابہامہ
علی حرف مفصل الوسطی الاوسط ویرفع الاصبع عند النفی ویضعہا عند الاثبات اھ
وقال فی الشرح الکبیر قبض الاصابع عند الاشارۃ ھو المروی عن محمد فی کیفیۃ
الاشارۃ وکذا عن ابی یوسف فی الامالی وھذا فرع تصحیح الاشارۃ وعن کثیر من
المشائخ لایشیر اصلا وھو خلاف الدرایۃ والروایۃ فعن محمد ان ماذکرہ فی کیفیۃ
الاشارۃ قول ابی حنیفۃ اھ ومثلہ فی فتح القدیر وفی القہستانی وعن اصحابنا
جمیعا انہ سنۃ فیحلق ابہام الیمنی ووسطاہا ملصقا راسہا براسہا ویشیر بالسبابۃ
فھذہ النقول کلہا صریحۃ بان الاشارۃ المسنونۃ انما ھی علی کیفیۃ خاصۃ وھی
العقد او التحلیق واما بسط الاصابع فلیس فیہا اشارۃ اصلا ولھذا قال فی الفتح
وشرح المنیۃ وھذا ای ماذکر من الکیفیۃ فرع تصحیح الاشارۃ ای مفرع علی تصحیح
روایۃ الاشارۃ فلیس لنا قول بالاشارۃ بدون تحلیق ولھذا فسرت الاشارۃ بھذہ
الکیفیۃ فی عامۃ الکتب کالبدائع والنہایۃ ومعراج الدرایۃ والذخیرۃ والظہیریۃ
وفتح القدیر وشرحی المنیۃ والقہستانی والحلیۃ والنہر وشرح الملتقی للبہنسی
مقریا الی شرح النقایہ وشرحی درر البحار وغیرہا کما ذکرت عباراتہم فی رسالۃ

سمیتها رفع التردد فی عقد الاصابع عند التشہد وحررتها فیہا انہ لیس لنا سوے قولین الاول ہوالمشہور فی المذہب بسط الاصابع بدون اشارۃ الثانی بسط الاصابع الی حین الشہادۃ فیعقد عندہا ویرفع السبابۃ عند النفی ویضعہا عند الاثبات وہذا ما اعتمد المتاخرون لثبوتہ عن النبی بالاحادیث الصحیحۃ ولصحۃ نقلہ عن ائمتنا الثلاثۃ الخ مع نبذ فی رد المحتار ۳ ۷ ۲ تا ۵ ۷

مولانا فضل الرحمن - مولانا عبدالمنان - مولانا نعمت اللہ جملہ کوہاٹ

جواب المکتوب

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ رب العلمین الذی ہدانا الطریق المستقیم والصلوۃ والسلام علی رسولہ محمد وعلی الہ وصحبہ ہداۃ الدین القویم اما بعد وائی مولوی شائستہ گل ساکن لنڈئی شاہ متہ ضلع وتحصیل مردان صوبہ سرحد مغربی پاکستان چہ پہ دے کال ۱۳۸۳ھ موسم دژمی کبن بعض امامانو پخپلو خپلو کلو کبن لکہ مقام ٹیپی او مقام ڈوابہ او مقام کوہاٹ وغیرہا کبن زور او شور اولگولو چہ اشارت سنت دے او کوی مگر فیل شو۔ البتہ دکوہاٹ والاو دتنگی علاقہ ہشنغر دمیاں گل صاحب ہغہ مریدانو چہ دکوہاٹ دی، باندے داسے زور او کہ چہ ہغوئی مجبورا اویل چہ خمونږ پیران صاحبان ئے نکوی نو موږ بہ ئے څرنګ اوکړو۔ نو ہغہ دکوہاٹ امامانو دشامی ردالمحتار عبارت پدے طریقہ نقل کړو چہ اول او اخرے ترینہ بریبنودے دے نو دغہ منقول عبارت ئے جناب میاں گل صاحب تہ ذکورتہ داولیږلو چہ اوګوره اشارت سنت دے نو میاں گل صاحب ہغہ خط ماتہ دیارہ دجواب لیکلو دیو خادم پلاس راولیږۀ۔ څہ اگرچہ دنیوی ضروریاتو نہ علاوہ دینی ضروریات لکہ (۱) دورہ دترجمے دقرآن شریف پہ رمضان مبارک کبن (۲) اود استفتا گانو دکراچی، پنجاب او سوات وغیرہا جوابونہ (۳) او دطالبانو سبقونہ وغیرہا دیر زیات وو۔ لیکن دہغہ ضرورت نو سرہ ما دا مختصر جواب پہ رمضان

مبارک کښې اولیکه او په دې بحثونو مرتب که او مسمی مې که دلجواب (الاجوبة المنیفة لحظ الاشارة فی مذهب الامام ابی حنیفة رح) بتوفیقه تعالیٰ ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء. والله ذو الفضل العظیم بحث اول په بیان د علمی حال او ادبی حال د دې خط د لیرونکو کښې دې (۱) د دې خط په اول کښې بسم الله الرحمن الرحیم نشته نو د قرآن مجید او د احادیثو صحیحه و او د اجماع امت نه مخالف شه (۲) د دې خط په اول کښې حمد نشته نو دغه د رې د لائلو مخالف شه (۳) د دې خط په اول کښې صلوة او سلام نشته هم په دې خط کښې یوځا د الفظ دې لثبوته عن النبی ص نو دا هم غلط دې (۱) هی فرض مرة واحدة فی العمر واختلف فی وجوبها کلما ذکر. والمختار تکراره کلما ذکر والمذهب استحبابه ای التکرار علیه الفتوی والمعتمد من المذهب قول الطحاوی کذا ذکره الباقانی تبعا لما صححه الحلبی وغیره ورجحه فی البحر باحادیث الوعید کرغم وابعاد وشقاء وبخل وجفاء اه تنویر الابصار والدر المختار ورد المحتار صفة الصلوة ص۳۴۵ و ص۳۴۶ و ص۳۴۷

(۲) ویکره الرمز بالصلوة والترضی بالکتابة بل یکتب ذلک کله بکماله اه طحطاوی الدر المختار وبمعناه فی مقدمة المنهاج لابی زکریا النووی نو چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم پروانه کوی نو د علماء کرامو لکه ابوحنیفة ابویوسف او محمد او اصحابنا او ائمتنا الثلاثة او المشائخ او المتاخرون چه موجود دی په دې خط کښې) څه باک کوی د دې بحث نه ظاهر شه ادبی حال او علمی حال د دې خط والا او نو سبه ظاهره شوه چه دوئ کښې لیاقت د تحقیق دد ومره اهم مسئلې نشته او که دعوی کوی نو د دې رسالې جواب دِ اولیکی او چهاپ دِ کړی ماته دِ دې را اولیږی نو بیا د اوګوری

بحث دویم په اثبات د منع د اشاره بالسبابه کښې (۱) وجه اوله دا ده چه متونو معتبرو اشاره لره ممنوع ویلې دې صراحةً لکه خلاصه کیدانی او تنویر الابصار وغیرهما او یا تبادراً لکه اقوال د کنز او بدایه او قدوری او وقایه او مختصر الوقایه او ملتقی وغیرها و تبسط اصابعه والمتبادر منها انه یبسط اصابعه

من اول التشهد الی اٰخرہ یاذن عقد و اشارۃ عند التلفظ بالشھادۃ اھ رسالہ رفع التردد من مجموعۃ رسائل الشامی ص۱۲۱ ج۱ و نحوہ ثم رسالۃ رفع التردد ص۱۲۵ (۳) واشار ببسط الاصابع الی انہ لا یشیر بالسبابۃ عند الشہادتین وھو قول کثیر من المشائخ اھ بحر ص۳۴۳ ج۱ و جامع الرموز ص۱۷۰ (۴) والمذھب ما فی المتون لانہ ظاھر الروایۃ اھ رد المحتار ستر العورۃ ص۲۷۲ ج۱ (۵) ان المتبادر الی الفھم من اقوی امارات الحقیقۃ اھ مختصر المعانی **وجہ دوئم** دادہ چہ منع د اشارہ ظاہر الروایۃ دے (۱) لا یشیر وھو ظاھر الروایۃ لباب القدوری ص۵۷ ج۱ و ذخیرہ ثم کافی ثم شلبی ص۱۲۱ ج۱ ومعراج الدرایہ ثم رسالہ رفع التردد ص۱۲۳ و ص۱۲۷ وعینی الھدایۃ ص۶۷۵ ج۱ ومکتوبات مجدد الالف الثانی مکتوب ۳۱۲ (۲) الفتوی اذا اختلف فالترجیح لظاھر الروایۃ بحر ثم الشامی رسم المفتی ص۴۹ (۳) فی البحر باب المصرف اذا اختلف التصحیح وجب الفحص عن ظاھر الروایۃ والرجوع الیھا شامی ص۴۹ ج۱ **وجہ دریم** دادہ چہ منع د اشارۃ مشہور فی المذھب دے (۱) المشھور فی المذھب بسط الاصابع بدون الاشارۃ اھ شامی ص۳۴۲ ج۱ ولباب القدوری ص۵۷ وفتاوی ما لا بد منہ ص۲۶ (۲) وھو ظاھر المذھب اھ مکتوبات مجدد الالف الثانی مکتوب ۳۱۲ پس اشارت کول خلاف د مذھب دے چہ ھغہ مذھب ظاہر الروایت دے (۳) وما خرج عن ظاھر الروایۃ فھو مرجوع عنہ والمرجوع عنہ لیس قولاً لہ وفیہ عن التوشیح ان ما رجع عنہ المجتھد لا یجوز الاخذ بہ اھ بحر ثم الشامی ص۹۶ ج۱ وشرح عقود رسم المفتی ص۳۶ من مجموعۃ رسائل الشامی **وجہ څلورمہ** دادہ چہ منع د اشارۃ ظاہر اصول اصحابنا دے (۱) لا یشیر وھو ظاھر اصول اصحابنا اھ جامع الرموز ص۱۷۰ ج۱ ثم رسالۃ رفع التردد ص۱۲۴ والزاھدی ثم جامع الرموز ثم مکتوبات المجدد للالف الثانی مکتوب ۳۱۲ **وجہ پنځمہ** دادہ چہ پہ منع د اشارۃ باندے علیہ الفتوی دے (۱) لا یشیر بالسبابۃ عند الشہادۃ وعلیہ الفتوی تنویر الابصار والدر المختار ص۳۴۳ ج۱ والمضمرات وفتاوی کبری ثم ھندیہ ص۱۰۵ ج۱ والمنیۃ والواقعات والولوالجیۃ والتجنیس ثم بحر الرائق ص۳۴۲ ج۱ ثم شلبی ص۱۲۱ ج۱

مجامع الرموز ص۷۱ ج۱ وابو المکارم ص۶۰ ج۱ ومجموعه خانی ص۶۵ ج۱ ورساله رفع التردد ص۱۲۰
ص ۱۲۴/۱۲۵ د دے عبارتونو کښې یو لفظ د فتوی دے او دویم تقدیم د حرف جر دے د دے
ترجیح نه تمام الفاظ د ترجیح کمزوری دی اوګوره (۱) لفظ الفتوی آکد من لفظ
الصحیح والاصح والاشبه وغیرها در مختار ص۵ ج۱ (۲) واذا ذیلت روایته بلفظ
علیه الفتوی لم یفت بمخالفه اه مختصر در مختار ص۵ وشرح عقود رسم المفتی ص۳۸

وجه شپږمه داده چه منع د اشاره (۱) هو المختار ده خلاصة الفتاوی ص۵۹ ج۱
ثم عالمگیری ص۱۱ ج۱ وبرجندی ص۱۰۹ ج۱ وابو المکارم ص۶۰ ج۱ والنهر الفائق دابن امیر
حاج ثم رساله رفع التردد ص۱۲۵ وفتاوی سراجیه فصل المکروه ص۵۸ ج۱ (۲) اما
نحن فعلینا اتباع ما رجحوه وصححوه اه الدر المختار رسم المفتی ص۵۳ ج۱

وجه اومه داده چه منع د اشاره قول د کثیر من المشائخ دے (۱) کثیر
من المشائخ لا یرون الاشاره اه عالمگیری ص۱۰۱ ج۱ وزیلعی ص۱۲۱ ج۱ وفتح القدیر ص۱۲۹ ج۱
وشلبی ص۱۲۰ ج۱ ورساله رفع التردد ص۱۲۱ وص۱۲۴ وص۱۲۵ وص۳۴۲ (۲) فان اختلفوا
یوخذ بقول الاکثرین اه شامی ص۴۸ ج۱ وص۴۹ ومکتوبات مجدد الالف الثانی ص۳۱۲

وجه اتمه داده چه اشاره مکروه ده (۱) وکرهها فی منیة المفتی کذا فی
التبیین ص۱۲۱ ج۱ ثم عالمگیری ص۱۱۱ ج۱ ومعراج الدرایة ثم رسالة رفع التردد ص ۱۲۴/۱۲۴ و
فتاوی السراجیه فصل المکروه ص۵۸ ج۱ والبحر الرائق ص۳۲۴ ج۱ (۲) ترك المکروه مقدم
علی فعل السنة اه الدر المختار ادراك الفریضة ص۶۱۶

وجه نهمه داده چه قول د عدم الاشارة ډیر قوی النقل دے د اهل مذهب نه
(۱) کان القول بعدمها الاقوی من حیث النقل عن اهل المذهب رسالة رفع
التردد ص۱۲۰ (۲) ولا یشیر بسبابته عند الشهادة وعلیه الفتوی کما فی الولوالجیة و
التجنیس وعمدة المفتی وعامة الفتاوی اه تنویر الابصار والدر المختار ص۳۴۲ ج۱
(۳) ولا یخفی ان مسائل هذا الکتاب (تنویر الابصار) مذکورة علی الوجه الحق
وثابتة بدلائلها عند المجتهد ولا یلزم من اثبات الشئ بدلیله ان یکتب دلیله معه

حتی یرد انہ لم یذکر فی المتن الا دلہ اھ شامی مقدمہ ص۱۳۱ (۲) فانی ارویہ
عن شیخنا عبد الغنی الخلیلیؒ عن المصنفؒ عن ابن نجیم المصریؒ بسندہ الی صاحب
المذھب ابی حنیفہ رض بسندہ الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن جبریل علیہ السلام
عن اللہ الواحد القہار کما ھو مبسوط فی اجازاتنا بطرق عدیدۃ اھ الدر المختار ص۱۲
اقول فلما ثبت ان منع الاشارۃ حدیث ومذھب فلا یجوز للمقلد خلافہ لان
منع الاشارۃ متعین للمقلد بالوجوہ المذکورۃ -

بحث دریم پہ جوابونو دخط دکوتا کبن دے پہ وجو

اوله وجه داده چه په دے خط کبن ثبوت داشارت نقل شوید ے. په کلمه دعن سره
اوکوره (۱) قبض الاصابع عند الاشارۃ ھو المروی عن محمدؒ (۲) وکذا عن ابی یوسفؒ
فی الامالی (۳) عن اصحابنا جمیعاً انہ سنۃ اھ او قاعده د فقهاء کرامو داده چه
هغه خبره چه دچا نه نقل شوه په کلمه دعن نو دغه خبره دد غه صاحب روایت دے
او د دغه خبرے مخالف طرف د دغه صاحب مذهب دے اوکوری (۱) قال فی البدائع
وعن ابی یوسفؒ حدہ موضع ظاھرۃ ان مذھبہ بخلافہ بحر لان کلمۃ عن تفید انہ روایۃ
عنہ الی قولہ در منتقی اھ شامی بحث الوضوء ص۶۶ (۲) قال الرملی وذلک لان لفظ
عن دالۃ علی انہ روایۃ عنہ لا انہ قولہ (اقول ھذا القول بمعنی المذھب مجازا بقرینۃ
مقابلتہ بالروایۃ المذکورۃ ھنا وبقرینۃ لفظ المذھب صریحا فی عبارۃ الشامی عن
البحر) والا القال بدل عن عنہ اھ منحۃ الخالق وضوء ص۱۲ نو دا ظاهره شوه
چه اثبات داشاره روایت دے داصحاب ځونږ. نه مذهب بلکه مذهب
دائمه ثلاثو ځونږ. دا چه امام اعظمؒ او امام ابو یوسفؒ او امام محمدؒ دی منع
داشاره دہ -

دویمه وجه داده چه هر کله منع داشاره ظاهر الروایت کے مخصوصا اصول
اصحابنا دے او المشهور فی المذهب دے لکه چه ثابت شوی وی په بحث دویم
کبن نو ضروری شوه ارادہ کول د روایت دکلمه دعن نه د مذهب ځکه چه لازم

برشي تناقض په کلام د اصحابو څخونږ کښې.

دریمه وجه دا ده چه اوس برداشي چه د دې خط والا اقرار کړیدې په دې
شان چه څخونږ علماء معتبرینو تصریح کړیده چه اثبات د اشارت روایت دَے
نو ظاهره شوه چه کلمه د عن په معنے د روایت ده نه د مذهب ځکه چه لازمیږي
تناقض په کلام د خط والا او په کلام د اصحابو څخونږ کښې.

وجه څلورمه دا ده چه په دے خط کښې ثبوت د اشارت نقل شوید ے
په لفظ د (۱) هو المروی سره د الشرح الکبیر نه او په لفظ د (۲) الروایة دد غه
الشرح الکبیر نه او د فتح القدیر نه نو دے خط والا اقرار کړید ے چه څخونږ علماء
حنفیه وتصریح کړیده چه اثبات د اشارت روایت دے او منع د اشارت مذهب دے

وجه پنځمه دا ده چه په دے خط کښې ثبوت د اشارت نقل شوید ے په لفظ د
(۱) قول ابی حنیفة رح د کبیری او د فتح القدیر نه او په لفظ (۲) وهو قول ابی حنیفة
ومحمدؒ د محیط نه او د اقول په معنی د روایت دے او په معنی د مذهب نه دے ځکه چه
قاضی بیضاوی ویلی دی (۱) القول هو التلفظ بما یفید ویقال بمعنے المقول وللمعنی
المتصور فی النفس المعبر عنه باللفظ وللرأے والمذهب مجازًا - بیضاوی ص۲ نو
ظاهره شوه چه قول په معنی د روایت دے حقیقةً او په معنی د مذهب دے مجازًا او
شرط په اراده کولو د معنی مجازي د لفظ کښې تعذر او استعمال د معنی حقیقي دے دغه لفظ
ده (اصول الفقه) او په دے ځائے کښې د قول نه معنی مجازي (چه مذهب دے) اراده
کول محال دی ځکه چه اوس بیان شو چه ثبوت د اشارت روایت دے - نو لازمیږي
تناقض په کلام د مثبتینو کښې عمومًا او په کلام د خط د الیږونکی کښې خصوصًا.

وجه شپږمه دا ده چه د الفظ د قول په معنی د روایت دَے ځکه چه
تا سو ولیدله چه منع د اشارة ظاهر الروایت او ظاهر اصول اصحابنا او مشهور فی المذهب
دے نو که د دے قول نه مذهب اراده شي نو لازم به شي تناقض به کلام د علماؤ
څخونږ کښې او دا باطل دَے

وجہ اوومہ دادہ چہ پہ دے خط کبں دا الفاظ دی (۱) وکثیر من المشائخ لا یرون الاشارۃ وھو خلاف الدرایۃ والروایۃ اھ فتح القدیر د کبیری پہ دے الفاظو مجدد الف ثانی صاحب رحمۃ اللہ علیہ رد کریدے پہ دے قول خپل سرہ والعجب من الشیخ ابن الھمام انہ قال وعن کثیر من المشائخ عدم الاشارۃ وھو خلاف الروایۃ والدرایۃ کیف نسب التجھیل الی العلماء المجتھدین المتمسکین بالقیاس وھو ظاھر المذھب ظاھر الروایۃ عند الحنفیۃ ۔ وھذا الشیخ قد ضعف حدیث القلتین بالاضطراب الحاصل من کثرۃ اختلاف الروات مکتوبات المجدد للالف الثانی مکتوب ۳۱۲

وجہ اتمہ دادہ چہ قول دابن الھمام صاحب د فتح القدیر مخالف د مذھب دے حکمہ چہ علامہ قاسم ابن قطلوبغاء (شاگرد دابن الھمام) ویلی دی چہ عمل نشی کولے پہ بحثونو دابن الھمام دہ چہ مخالف د مذھب وی

(۱) وردد قول ابن الھمام فی البحر بانہ بحث مخالف للمذھب قال وقد افاد العلامۃ قاسم فی فتاواہ انہ لا یعمل بابحاث شیخہ ابن الھمام المخالف للمذھب اھ رسائل شامی ص۲۵

(۲) قال العلامۃ قاسم فی حق شیخہ خاتمۃ المحققین الکمال ابن الھمام لا یعمل بابحاث شیخنا التی تخالف المذھب اھ رسائل شامی ص۲۶ (۳) ولا یخفی علی ذوی الافھام علو رتبۃ المحقق ابن الھمام ومابالک بامام لہ قوۃ علی ترجیح ما خالف الامام علی ما اختلف فیہ) بحسب ما یظھر لہ من الدلیل وکذا لا نقبل منہ کما نص علیہ تلمیذہ العلامۃ قاسم ابن قطلوبغا لانا مقلدون لابی حنیفۃ رض رسائل شامی ص۱۲۷ وبمعناہ ص۳۵ و ۴۴

وجہ نہمہ دادہ چہ قاضی خان او برھان الائمۃ ویلی دی چہ د چا نہ سوال د مسئلے اوشی او ھغہ مسئلہ منقولہ وی پہ ظاھر الروایت کبں پہ اتفاق سرہ نو بیا دے غیر د ظاھر روایت بہ فتوی کوی اگر کہ دا سڑے مجتھد کامل وی او د دہ قول تہ بہ نہ گوری او د دہ دلیل بہ نہ قبلوی حکمہ چہ ھغوی دلائل بنہ پیژندہ صحیح او غیر صحیح ۔ او د دہ اجتھاد د ھغو اجتھاد تہ نہ رسی (۱) قال العلامۃ قاسم فی تصحیحہ علی القدوری قال الامام العلامۃ الحسن بن منصور بن محمود الاوزجندی المعروف بقاضی خان فی کتابہ

الفتاوی رسم المفتی فی زماننا من اصحابنا اذا استفتی عن مسئلة ان کانت مرویة
عن اصحابنا بلاخلاف بینهم فانه یمیل الیهم ویفتی بقولهم ولا یخالفهم برائه
وان کان مجتهدا متقنا لان الظاهر ان یکون الحق مع اصحابنا ولا یعدوهم واجتهادہ
لا یبلغ اجتهادهم ولا ینظر الی قول من خالفهم ولا تقبل حجته ایضا لانهم عرفوا
الادلة ومیزوا بین ما صح وثبت وبین ضده الخ ثم نقل نحوه عن شرح برهان الائمة
علی ادب القضاء للخصاف رح قاضی خان رسم المفتی ص۲ ثم رسائل الشامی ص۲۲

وجه لسم دا دہ چہ دا قول وکثیر من المشائخ لا یرون الاشارة وهو خلاف
الدرایة والروایة اه یقینا صحیح ندے ځکہ چہ دے نه په اقرار کوی چه اشاره کو
روایت دے او دغه اقرار دے پہ دے چہ مذهب ځمونږ دا امام نور ابو حنیفه رحمه
تعالی عنه او ابو یوسف او امام محمد رح منع د اشارت دہ لکه نقل شوی دہ بد
او بحر او در منتقی او شامی او ملی او منحة الخالق نه پدے بحث دریم کښ بکلمه عن

وجه یولسم دا دہ چه دا روایت دکولو د اشارت مخالف دے د ظاهر الروایة
نه چه نقل شوے د اتوو کتابونو نه او مخالف دے د المشهور فی المذهب نه چه نقل
شوے د پنځو کتابونو نه او مخالف دے د ظاهر اصول اصحابنا اه نه چه منقول
دے د څلورو کتابونو نه او مخالف دے د علیه الفتوی نه چه منقول دہ د پنځلسو
نه او مخالف دے د کثیر من المشائخ لا یرون الاشارة نه چه منقول دے د پنځو کتا
نه په بحث دوییم کښ یاد شوی نو د دے روایت لره هیڅ اعتبار نشته۔

وجه دولسم دا دہ چه دا قول کثیر من المشائخ لا یرون الاشارة وهو
خلاف الدرایة والروایة هرگز صحیح نه دے ځکه چه تول احادیث د اشارة مضطرب
دی بلا امکان توفیق او حکم د مضطرب دا دے چه دا احادیث موقوف العمل دی نو دا
شو لکه چه دا احادیث دنیا کښ موجود نه وی۔ (۱) وان وقع فی اسناد او متن اختلاف
من الرواة بتقدیم وتاخیر او زیادة ونقصان او ابدال راو مکان راو آخر او متن
مکان متن او تصحیف فی اسماء السند او اجزاء المتن، او باختصار، او حذف

ومثل ذلك۔ فالحدیث مضطرب اھ مقدمۃ المشکوۃ للشیخ عبد الحق الدهلوی ص۲
وحکم المضطرب۔ فان امکن الجمع فیهما والا فالتوقف اھ مقدمۃ الشیخ المذکور۔ رحمہ اللہ
وجوہ الاضطراب اول وجه داده (۱) قبض اصابعه کلها الحدیث۔ حدیث ابن عمر رض
موطا امام مالک ص۹۶ وموطا محمد ص۱۰۸ (۲) وقبض ثنتین وحلق حلقة الحدیث
ابو داؤد والدارمی ثم المشکوۃ ص۸۵ دویم وجه داده (۱) عقد ثلثة وخمسین
الحدیث۔ حدیث ابن عمر مسلم ثم المشکوۃ ص۸۵ (۲) عقد ثلثة وعشرین بالمعنی حدیث
ابن الزبیر رض مسلم ثم المشکوۃ ص۸۵ دریم وجه داده (۱) حد مرفقه الایمن علی
فخذه الیمنی الحدیث حدیث وایل بن حجر۔ ابو داؤد والدارمی ثم المشکوۃ ص۸۵ (۲) وضع
کف الایمن علی فخذه الیمنی موطا مالک ص۹۶ وموطا محمد ص۱۰۸ څلورم وجه داده
(۱) وضع ابهامه علی اصبعه الوسطی الحدیث۔ حدیث ابن الزبیر رض مسلم ثم المشکوۃ ص۸۵
(۲) حلق الابهام والوسطی الحدیث۔ حدیث وائل بن حجر رض ابن ماجة ص۶۶ والمشکوۃ ص۸۵
پنځم وجه داده (۱) یحرکها الحدیث حدیث وائل بن حجر رض۔ ابو داؤد والدارمی
ثم المشکوۃ په دے کښ اثبات د دوام تجددی د حرکت دے (۲) لا یحرکها
الحدیث حدیث ابن الزبیر رض ابو داؤد ونسائی ثم المشکوۃ ص۸۵ په دے حدیث
کښ نفی د دوام تجددی د حرکت ده او دا ممکن التوفیق نه دی وغیرها
وجوهات۔ حضرت مجدد الف ثانی السرهندی حکم کړے چه احادیث د اشار
مضطرب دی مکتوب ۳۱۲ فان قیل اگر گویند که کثرت اختلاف وقتے مضطرب سازد که
توفیق درمیان روایات ممکن نباشد ودر ما نحن فیه توفیق ممکن است زیرا که تواند بود که جمیع روایات
را در اوقات مختلفه کرده باشد قلنا گوئیم که در بسیاری از روایات لفظ کان واقع شده است که
تردیدِ غیر منطقیان از ادوات کلیه است فلا یمکن التوفیق اھ مکتوبات مکتوب ۳۱۲ فان قیل وآنچه از امام
اعظم رضی اللہ عنہ منقول است که اگر حدیثے (صحیح غیر معلول) مخالف قول من بیابید قول مرا ترک
کنید وعمل بر حدیث کنید قلنا مراد ازان حدیث حدیثے است که بر حضرت امام نرسیده است و
بنا بر عدم علم الحدیث حکم بخلاف آن فرموده است واحادیث اشارة ازان قبیل نیست احادیث

معروف اند احتمال عدم رسیدن ندارند مکتوبات سرہندی

جواب دویم دا دے چہ د اقول د امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ صرف مجتہد لرہ دے نہ مقلد لرہ (۱) قلت ولا یخفی ان ذلک لمن کان لہ النظر فی النصوص و معرفۃ محکمہا من منسوخہا اھ شامی رسم المفتی ص۲۲ و مجموعۃ رسائل الشامی ص۲۴ والیواقیت والجواہر للامام الشعرانی (۲) و لہذا قال العلامۃ قاسم فی حق شیخہ ابن الہمام، لا یعمل بابحاث شیخنا التی تخالف المذہب اھ تصحیح القدوری واید بقول قاضیخان و برہان الائمۃ ملخصا مجموعۃ رسائل الشامی ص۲۴

وجہ یارلسمہ دا دہ چہ پہ دے خط کبں د اقول (۱) وقال فی الفتح وشرح المنیۃ وہذا ای ماذکر من الکیفیۃ فرع تصحیح الاشارۃ ای مفرع علی تصحیح روایۃ الاشارۃ اقرار دے د صاحب د فتح القدیر او د صاحب د شرح المنیہ نہ پہ ثبوت د اشارۃ سرہ صریح لفظ د ترجیح د اہل د ترجیح نہ نشتہ او کرو دے نو ھغہ بہ ئے نقل کرے وے

وجہ ثوارلسمہ دا دہ چہ بیان د کیفیت عام دے قول مرجح او قول راجح دواڑو لرہ کولے شی نو د اترجیح او تصحیح ہرگز نہ دہ۔

وجہ نخلسمہ دا دہ چہ د اقسم تصحیح پہ مقابلہ د صریح د علیہ الفتوی او د ہو المختار کبں چہ نقل شویدی ہیڅ اعتبار نہ لری او گورہ (۱) والتصحیح الصریح مقدم علی التصحیح الالتزامی شامی رسم المفتی ص۲۹ (۲) ولفظ الفتوی اکد من لفظ الصحیح اھ الدر المختار ورد المحتار ص۴۹ ج۱

وجہ شپاړسمہ دا دہ چہ پہ دے خط کبں د اقول (۱) صحح فی الخلاصۃ والبزازیۃ انہ لا یشیر و صحح فی شرح الہدایۃ انہ یشیر اھ صحیح نہ دے ځکہ چہ پہ خلاصۃ الفتاوی کبں لفظ د ہو المختار دے لفظ د صحیح نشتہ نو بہ د اسے ناقل دے نقل وصحح فی شرح الہدایۃ انہ یشیر ہم اعتبار نشتہ۔

وجہ اولسمہ دا دہ چہ بنا پہ تعبیر د دہ د دواړو طرفونہ لفظ د صحیح مساوی دے نو تعارضا تساقطا شو نو رجوع کولے شی علیہ الفتوی تہ چہ

په منع داشارة دے ۔

وجه اتلسم دا دة چه په دے خط کښ دا قول (۱) وفی المحیط انه سنة یرفعها عند النفی ویضعها عند الاثبات وهو قول ابی حنیفة ومحمد وکثرت به الاخبار والآثار فالعمل به اولیٰ اه فهو صریح فی ان المفتی به هو الاشارة اه غلط دے ځکه چه تفریع په قول د محیط په دے لفظ ان المفتی به الخ یقینا افتراء دة او کوری د محیط په عبارة منقوله کښ هرگز هرگز دا لفظ نشته دویم دا چه دا لفظ فهو صریح افتراء دة په افتراء باندې ۔

وجه نولسم دا دة چه که ددۀ غرض دا وی چه دا لفظ المفتی به د در البحار نه منقول دے نو دا قابل قبول نه دے ځکه چه په دے در البحار باندې په ربسط الاصابع مع الاشارة) علامه شامی رد کړے په دے قول سره وان ما نقله الشارح عن درر البحار وشرحه خلاف الواقع ولعله قول غریب الخ شامی ص۳۲۴ ج۱ نو د دیه فقره ئے هم مردوده شوه چه المفتی به دے ۔ وجه شلم دا دة چه دا لفظ المفتی به مرجوح دے په نسبت سره لفظ علیه الفتوی ته چه په منع د اشارة منقول دے د بنځلسو کتابو نه په بحث دویم کښ او کوره (۱) فلفظ الفتوی آکد من لفظ الصحیح والاصح والاشبه وغیرها ولفظ به یفتی آکد من الفتوی علیه اه در مختار ص۵۱ ج۱ (۲) قوله آکد من الفتوی علیه قال ابن الهمام والفرق بینهما ان الاول یفید الحصر والمعنی ان الفتوی لاتکون الا بذلك والثانی یفید الاصحیة اه ابن عبد الرزاق اه شامی رسم المفتی ص۵ نو سبه ظاهره شوه چه دا رنګه لفظ اعتمد او صحح او الصحیح او الاصح وغیرها ټول مرجوح دی په نسبت سره لفظ علیه الفتوی المنقول ته د بنځلسو کتابو نه ۔

وجه یو ویشتم دا دة چه حضرت امام ربانی رحمة الله علیه فرمائیلی دی گوئیم اگر تعارض در جواز و عدم جواز و حل وحرمت (اشارة) واقع شود ترجیح جانب عدم جواز را است و جانب حرمت را ۔ مکتوب ۳۱۲ نو منع د اشارة راجح شوه ۔

وجه دویشتم دا دة چه منع د اشارت ظاهر الروایت دے چه منقول

شویدہ داتوو کتا بونو نہ پہ بحث دویم کښې نو دا منع راجح دہ او گورہ (۱) الفتوی
اذا اختلفت فالترجیح لظاهر الروایۃ بحر رائق ثم الشامی رسم المفتی ص۲۹
(۲) فی البحر باب المصرف اذا اختلف التصحیح وجب الفحص عن ظاهر الروایۃ والرج
الیها اھ شامی ص۴۹ ج۱ (۳) وما خرج عن ظاهر الروایۃ فهو مرجوع عنہ والمرجو
عنہ لیس قولا لہ (۴) وفیہ عن التوشیح ان ما رجع عنہ المجتهد لا یجوز الاخذ
بہ اھ بحر ثم الشامی ص۹۶ ج۱ ومجموعۃ رسائل الشامی ص۳۶

وجہ دریم دا دہ چہ منع د اشارے مسئلہ د متونو معتبرہ وده
صریحاً لکہ تنویر الابصار ۱ او خلاصۃ الصغری یا تبادر ۲ لکہ کنز الدقائق ۳ او قدو
او بدایہ ۴ او وقایۃ الروایۃ ۵ او مختصر الوقایہ ۶ او ملتقی چہ تفصیل ئے بیان شوید ے
پہ وجہ اول د بحث دویم کښې۔

نو دا منع د اشارہ راجح دہ۔ د ثبوت د اشارت نہ او گورہ (۱) والمذهب
ما فی المتون لانہ ظاهر الروایۃ اھ شامی ستر العورۃ ص۲۷۲ ج۱ (۲) اقول وینبغی تقیید
التخییر ایضا بما اذا لم یکن احد القولین فی المتون لما قدمنا آنفا عن البیری
لما فی قضاء الفوائت من البحر من انہ اذا اختلف التصحیح والفتوی فالعمل بما
وافق المتون اولی اھ شامی ص۴۹ ج۱ (۳) وفی شرح البیری (الی قولہ) وینبغی
ان یکون عند عدم ذکر اهل المتون للتصحیح والا فالحکم بما فی المتون لانہ ارجح
لانها صارت متواترۃ اھ شامی رسم المفتی ص۲۹

نو بنہ ظاهرہ شوہ چہ منع د اشارت مذهب دے، ظاهر الروایۃ
دے، راجح دے۔

صنفہ وحررہ المولوی شائستہ گل ساکن لنډی شاہ
منہ، مردان، سرحد مغربی پاکستان بقلم خود
۲۳ شوال المکرم ۱۳۸۳ھ، مارچ ۱۹۶۴ء

دمکتوبات سرهندی لره حصه

چون در کتب فقه حنفی نیک ملاحظه نموده میاید معلوم میشود که روایات جواز اشارت غیر روایت اصول است و غیر ظاهر مذهب است۔ و آنچه امام محمد شیبانی رحمه الله گفته کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یشیر و نصنع کما صنع رسول الله صلی الله علیه وسلم ثم قال هذا قولی و قول ابی حنیفة رضی الله عنه از روایات نوادر است نه روایات اصول کما فی الفتاوی المضمرات و فی المحیط هل یشیر باصبع السبابة من یده الیمنی لم یذکر محمد هذه المسئلة فی الاصل وقد اختلف المشائخ فیه منهم من قال لا یشیر و منهم من قال یشیر و ذکر محمد فی غیر روایة الاصول حدیثا عن النبی صلی الله علیه وسلم انه کان یشیر ثم قال هذا قولی و قول ابی حنیفة رضی الله عنه وقد قیل انه سنة وقیل مستحب ثم قال هذا ما ذکروا والصحیح ان الاشارة حرام و فی السراجیة و یکره ان یشیر بالسبابة فی الصلوة عند قوله اشهد ان لا اله الا الله هو المختار و فی الکبری و علیه الفتوی و فی جامع الرموز لا یشیر ولا یعقد وهو ظاهر اصول اصحابنا کما فی الزاهدی و علیه الفتوی کما فی المضمرات والوالجی والخلاصة و غیرها۔

هرگاه در روایات معتبره حرمت اشارت واقع شده باشد و به کراهت اشارت فتوی داده باشد و از اشارت نهی کنند و آنرا ظاهر اصول اصحاب گویند ما مقلدان را نمیرسد که بمقتضای احادیث عمل نموده جرات در اشارت نمائیم و بفتوای چندین علماء مجتهدین مرتکب امر محرم و مکروه و منهی گردیم مرتکب این امر از حنفیه از دو حال خالی نیست یا آنکه علمای مجتهدین را علم احادیث و معرفت جواز اشاره نمی نمایند یا آنکه عالم این احادیث میدانند اما عمل بمقتضای این احادیث در حق این بزرگواران تجویز نمیکنند و می انگارد که اینها بمقتضای آرای خود بر خلاف احادیث حکم بر حرمت و کراهت کرده اند و این هر دو شق فاسد است تجویز نکند آنرا مگر سفیه یا معاند و آنچه در ترغیب الصلوة گفته است که انگشت شهادت برداشتن در تشهد سنت علمای متقدم است اما علمای متاخر نهی کرده از آنکه چون رافضیان درین غلو کردند سنیان ترک کردند از برای نفی تهمت سنی برافضی مخالف روایات کتب معتبره است زیرا که ظاهر اصول اصحاب ما عدم اشاره و عدم عقد است پس عدم اشاره سنت علمای متقدم شد و جه ترک نفی تهمت نگشت حسن ظن ما باین اکابر دین آنست که تا زمانیکه دلیل حرمت یا کراهت در شیاب بر ایشان ظاهر نشده است حکم به حرمت یا کراهت

میگویند هذا ما ذکروا والصحیح ان الاشارة حرام معلوم
کرده اند هرگاه بعد از ذکرِ سنیت و استحباب
میشود که ادلهٔ سنیت و استحباب اشاره نزد این بزرگواران بصحت نه پیوسته است بلکه خلافِ آن بصحت رسیده
غایة ما فی الباب ما را علم بآن دلیل نیست و این معنی مستلزم قدح اکابر نیست اگر کسے گوید که ما علم بخلافِ آن دلیل
داریم گوئیم که علمِ مقلد در اثباتِ حل و حرمت معتبر نیست درین باب ظنِ مجتهد معتبر است وله مجتهدین را و بین امر
عنکبوت گفتن بسیار جرات نمودن است و علمِ خود در برِ علمِ این اکابر ترجیح دادن ظاهر اصولِ اصحابِ حنفیه را باطل ساختن
ورِ روایات معتبرهٔ مفتی بها را برهم زدن و شوخی گفتن احادیث است. اکابر بواسطهٔ قربِ عهد و وفورِ علم
ورع و تقوی از ما دور افتادگان بهتر میدانستند و صحت و سقم و نسخ و عدم نسخ آنها بیشتر از ما میشناختند البته
موجه داشته باشند در ترکِ عمل بمقتضای این احادیث علی صاحبها الصلوة والسلام وما قاصر فهمان اینقدر می فهمیم که روایات
در کیفیتِ اشارت و عقد اختلاف بسیار دارد و کثرتِ اختلافِ ایشان اضطراب بنفسِ اشاره پیدا کرده است. از بعض
مفهوم میشود که اشارت بے عقد فرموده اند و آنکه بعقد فرموده اند بعضے روایت کرده اند که عقدِ پنجاه و سه بود و بعضے
روایت کرده اند که عقدِ بیست و سه بود و بعض بر قبضِ خنصر و بنصر و حلقِ ابهام با وسطی اشارت سبابه روایت کرده
بمجردِ وضعِ ابهام بر وسطی اشاره میفرمودند و در روایتے آمده که دستِ راست را بر فخذِ چپ وضع کرده دست
را بر پائے راست نهاده اشاره میکردند و در روایتِ دیگر است دستِ راست را بر پشتِ دستِ چپ و رسغ بر رسغ و ساعد
نهاده اشاره میفرمودند و در بعضِ روایات آمده است که قبضِ جمیع اصابع فرموده اشارت میکردند و از بعض
معلوم میشود که اشاره بے تحریکِ سبابه بوده است و بعض دیگر اثباتِ تحریک نیز مے نمایند و ایضاً در بعضِ روایات
است که اشاره در وقتِ قرائتِ تشهد میفرمودند من غیر تعیین و در بعضِ دیگر آمده است که اشاره در وقتِ تلفظِ
شهادت بوده است و در بعضِ روایات مقید بوقتِ دعا ساخته است که میفرمود یا مقلب القلوب ثبت قلبی علی
دینک و چون علمای حنفیه در اتیانِ اشاره اضطراب دیدند فعلِ زائد در نماز بخلافِ قیاس اثبات
که مبنائے صلوة بر سکون و وقار است و ایضاً توجه اصابع بجانبِ قبله تا ممکن باشد سنت است کما قال علیه الصلوة
والسلام فلیتوجه من اعضائه القبلة ما استطاع.

(د مکتوب شریف دا نه دوستوحصه اکثره مخکښ په صلے کښې تیره شوې ده)

کتبه محمد گل رحیم اسماری مالک

کتب خانه رحیمیه محله جنگی عقب قصه خوانی پشاور شهر